

GEÇ ROMA TARİH YAZIMINDA 395 YILI VE İMPARATORLUĞUN BİRLİĞİ İDEOLOJİSİ

THE YEAR 395 IN LATE ROMAN HISTORIOGRAPHY AND IMPERIAL IDEOLOGY OF UNITY

CEREN PİLEVNELİ*

Öz: Geç Roma tarih yazımında I. Theodosius'un öldüğü 395 yılı genellikle, imparatorluğun nihai biçimde ikiye bölündüğü yıl olarak kabul edilmektedir. Bu genel kabule göre, I. Theodosius'tan sonra yönetimi devralan oğulları Arcadius ve Honorius döneminde imparatorluğun doğusu ile batısı arasında ortaya çıkan çatışma, idari amaçlarla bölünen imparatorluğun iki yarısı arasında uzaklaşmaya ve düşmanlığa sebep olmuştur. Aynı bağlam içerisinde, "barbar" istilaları ile parçalanmış Batı Roma'nın içinde bulunduğu duruma Doğu Roma yönetiminin kayıtsız kaldığı da sıklıkla ifade edilmektedir. Oysa dönemin çağdaş kaynaklarında 395 yılı veya sonrasında imparatorlukta kalıcı bir bölünme yaşandığına dair herhangi bir iz yer almamaktadır. Üstelik 395 yılından sonra da bilhassa Doğu Roma yönetiminin, imparatorluğun birliği fikri ve ideolojisini, her fırsatta vurgulamaya devam ettiği görülmektedir. Bu makalede 395 yılı öncesi ve sonrasında imparatorluğun idari ve siyasi yapısının temel karakteristiklerinden hareketle, doğu-batı eksenindeki bölünmenin esasları tartışılmakta; hem Geç Roma İmparatorluğu'nun tarihi anlatısını hem de tarihçilerin genel perspektifini yönlendirmekte olan bu "dönüm noktası", imparatorluğun birliği ideolojisi çerçevesinde yeniden değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: I. Theodosius • Doğu Roma İmparatorluğu • Batı Roma İmparatorluğu • Geç Roma Tarih Yazımı

Abstract: The year 395 that Theodosius I died, in late Roman historiography, is generally regarded as the time of the final division of the empire. According to this common notion, the conflict that emerged between east and west during the reigns of Arcadius and Honorius, who succeeded Theodosius I, led to estrangement and hostility between the two parts of the empire. From the same perspective, it is often cited that the Eastern Roman administration remained unconcerned with the situation of Western Rome, which was suffered by "barbarian" invasions. However, in the contemporary sources of the period, there is no indication of a permanent division of the empire in 395 or later. Furthermore, even after 395, it is seen that the Eastern Roman administration continued to emphasize the unity of the empire. In this study, the principles of the division between east and west are discussed based on the main characteristics of the administrative and political structure of the Roman Empire before and after 395. This contribution, besides, aims to reassess this turning point which directs both the historical narrative of the Late Roman Empire and the general perspective of historians, within the framework of the imperial ideology of unity.

Keywords: Theodosius I • Eastern Roman Empire • Western Roman Empire • Late Roman Historiography

* Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul.

0000-0001-7725-3346 | cerenpilevneli@gmail.com

Bu çalışma, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde hazırlanmakta olan *II. Theodosius'un Batı Politikası: Diplomasi ve Savaş* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Sağlanan destek için Tübitak Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı'na teşekkür ederim.

Giriş

17 Ocak 395'te Roma İmparatoru I. Theodosius'un, Mediolanum'da (Milano) gerçekleşen ölümünün ardından Roma İmparatorluğu'nun yönetimi, hâlihazırda *augustus* unvanı vererek kendisine halef olarak belirlemiş olduğu oğulları tarafından üstlenilmiştir. Buna göre artık imparatorluğun doğusunu Arcadius batısını ise Honorius yönetecektir. Özellikle IV. yüzyıldan itibaren imparatorluk yönetiminin doğu ve batıda iki *augustus* arasında paylaşılması yeni bir durum değildir. Fakat yine de modern tarihçiler tarafından I. Theodosius'un öldüğü ve imparatorluk yönetiminin oğullarına geçtiği 395 yılı, Roma İmparatorluk tarihinde önemli bir dönüm noktası olarak benimsenmiştir.

395 yılını bir dönüm noktası haline getiren, günümüz Antikçağ ve Geç Antikçağ çalışmalarının çok şey borçlu olduğu Edward Gibbon'dur. Gibbon, Roma İmparatorluğu'nun gerileyiş ve çöküşünün sebeplerini araştırdığı *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire* adlı ünlü eserinde, "Roma İmparatorluğu'nun Theodosius'un Oğulları Arasında Nihai Bölünmesi" başlığı altında I. Theodosius'un ölümüyle yeni bir dönemin başladığını ifade etmektedir. Buna göre, "*Augustus ve Constantinus'un son halefi olarak orduların başında savaş meydanlarına çıkan, otoritesi tüm imparatorluk topraklarında ortak olarak tanınan Theodosius'un ölümüyle Roma dehası da son nefesini vermiştir*"¹. Eser boyunca imparatorluğun çöküşünü Hıristiyanlık ve barbarlaşma ile ilişkilendiren Gibbon'un burada ifade ettiği şekliyle "*Roma İmparatorluğu'na tek başına hükmeden son imparator*" olarak gördüğü Theodosius'un öldüğü 395 yılı, çöküşe giden yolda sonun başlangıcını oluşturmaktadır; yazarın gerileme ve çöküş paradigmasında önemli bir köşe taşı olarak belirlemektedir. Dolayısıyla, bugün de izlendiği şekilde 395'ten sonra bölünmüş imparatorluğun iki yarısının birbirinden uzaklaşan ve farklı yönlere giden tarihi sürecini ayrı ayrı incelemek gerekmektedir. Zira Roma İmparatorluğu yalnızca bölünmemiş aynı zamanda doğu ve batı yönetimleri birbirine düşman olmuştur:

*"Romalı isminin mahvını geciktirmek için umudun sarsılmaz birlik anlayışı ve karşılıklı yardımlaşmada olduğu bir zamanda, Arcadius ve Honorius'un tebaalarına efendileri tarafından birbirlerini yabancı hatta hasım olarak görmeleri; hemşerilerinin topraklarını yağmalamak için sabırsızlanan barbarları, sadık müttelikleri olarak benimseyerek müşterek musibetlerine sevinmeleri emredilmişti"*².

Gibbon'un bu tespitlerinin ardından 395 yılı, yalnızca nihai bölünmenin değil; Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün, Doğu Roma İmparatorluğu'nun ise "Bizans" Devleti'ne evriminin başlangıç noktası olarak görülmeye başlanmıştır³. E. Demougeot, *De L'unité à la Division de L'Empire Romain 395-410* adlı detaylı çalışmasında Gibbon ile benzer görüşlere yer vererek; Arcadius ve Honorius arasında paylaşılan imparatorluk ve imparatorlar üzerinde vesayet iddiasında bulunan Batı Roma *magister utriusque militiae* Stilicho'nun bu iddialarından kaynaklanan gerginliğin açıkça düşmanlığa dönüşmesi sebebiyle 395-410 yılları arasında imparatorluğun nihai ayrılığının gerçekleştiğini öne sürmüştür. Demougeot'a göre Doğu Roma yönetimi, Batı Roma'nın durumuna "*düşmanca bir kayıtsızlık*" içerisinde ve 410'da Roma'nın yağmalanması doğuda zayıf bir yankı oluş-

¹ Gibbon 1995, II, 98.

² Gibbon 1995, II, 112.

³ Gibbon 1995, II, 237'de bu durumu şöyle ifade eder: "*Roma dünyasının Theodosius'un oğulları arasında bölünmesiyle, Arcadius döneminden Türklerin Constantinopolis'i ele geçirmesine kadar 1058 yıl boyunca sürekli bir çöküş içerisinde varlığını sürdürecektir Doğu İmparatorluğu'nun nihai kuruluşu gerçekleşmiştir*".

turmaktan öteye gidememiştir⁴. Gibbon ve Demougeot'un ardından Roma tarih yazımında, 395 yılının getirdiği bölünme ve Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünde dolaylı da olsa Doğu Roma yönetiminin politikalarının ya da kayıtsızlığının etkisi olduğu fikri, doğruluğu kendinden menkul bir yargı olarak tekrarlanmaya devam etmiştir⁵.

Son yıllarda Gibbon'un "gerileme ve çöküş" modeline karşı olarak P. Brown tarafından ortaya konulan ve Akdeniz dünyası ile Geç Roma İmparatorluğu'nun tarihsel serüvenini "değişim", "dönüşüm" gibi temalara odaklanarak zengin bir kültür dairesi içerisinde anlatmayı hedefleyen "Geç Antikçağ Dünyası" modelinin⁶ etkisiyle yapılan çalışmalarda, bu türden "dönüm noktalarının" önemi azalmış gibi görünse de imparatorluğun "birbirinden ayrı gelişen" tarihsel süreçlerini anlatırken tarihçilere ve okuyuculara kolaylık sağlaması bakımından 395 yılının bir tür ayrıç olarak kullanımının da devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla Geç Roma tarihi ile ilgili eser veren tarihçilerin bitiş ya da başlangıç noktası olarak 395 yılını tercih etmeleri ve bu tercihlerini destekleme biçimleri farklı olsa da Gibbon ve Demougeot'un üzerinde durduğu tez, bugün hâlâ tarihsel perspektifimizi yönlendirmektedir. Örneğin, Averil Cameron, 1993'te yayınladığı fakat P. Brown'un Geç Antikçağ dünyası modelinden etkilenecek ikinci baskısını güncellediği *The Mediterranean World in Late Antiquity 395-700* (2012) adlı eserini, "doğu ve batının nihai ayrımında gerçek bir dönüm noktası olan 395 yılından" başlatmaktadır⁷. Benzer bir şekilde, G. Friell ve S. Williams tarafından kaleme alınan *The Rome That Did Not Fall* adlı eserde doğunun "hayatta kalması" ve "ilerlemesi", Doğu Roma yönetiminin Roma'yı yağmalayan Got lideri Alaric'i Batı Roma topraklarına yönlendirmesi ve bunun daha sonraki dönemlerde de izlenen bir politika olması ile ilişkilendirilmektedir⁸.

Oysa ne imparatorluk yöneticilerinin izlediği politikalarda ne de dönemi ele alan antik kaynaklarda 395'te "gerçek bir bölünmenin" yaşandığına ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. Aksine modern tarihçilerin imparatorluğun tarihsel anlatısını böldüğü 395 yılından sonra da imparatorların, tıpkı daha önce olduğu gibi, her fırsatta imparatorluğun birliğini vurgulamaya devam ettikleri; batıya mümkün olduğu kadar politik ve askeri destek sağladıkları görülmektedir. Bu durum, imparatorlar tarafından olduğu kadar dönemin çağdaş eserlerinde de vurgulanmaktadır. Bu bağlamda modern tarihçiler tarafından salt retorik olarak değerlendirilen imparatorluğun birliği ideolojisinin ve devlet yönetim mekanizmasının, bugün bizim yorumladığımızdan daha farklı şekilde algılandığı ya da farklı bir içeriğe sahip olduğu anlaşılmalıdır. Diğer taraftan siyasi olarak da imparatorluğun birliği fikri, devletin karşı karşıya kaldığı siyasi ve idari zorluklara göre şekillenmiş ve dönüşüme uğramış görünmektedir. Dolayısıyla 395 yılı öncesi ve sonrasındaki gelişmelerden hareketle imparatorluğun

⁴ Demougeot 1951, 493-562, 493: "düşmanca kayıtsızlık".

⁵ Örneğin Oost 1968, 180 n. 40; Christiansen 1970, 113-114'te aynı görüşler tekrar edilmiştir. Benzeri fikirler Goffart 1981'de de işlenmiştir. Türkçe'ye çevrilmiş olan bazı standart eserlerde de buna yakın bir bakış açısı görülmektedir. Örneğin bk. Grant 2000, böl. 2, 17; Levchenko 2007, 34; Gregory 2008, böl. 5. öz. bk. 116-117; Wise-Bauer 2014, böl. 10. öz. bk. 90. Lemerle 2004, 40-41; Carlà 2014, 52'de 395 yılındaki bölünmenin gerçek anlamda bir bölünme ifade etmediği söylene de imparatorluğun iki yarısı arasındaki çatışmanın tehlikeli boyutlara ulaştığını belirtirler.

⁶ Brown 1971; 2016.

⁷ Cameron 1993 ve 2012, 1; 5.

⁸ Williams – Friell 1994, 134-136; Friell – Williams 1999, özellikle böl. 2 ve 3. Ayrıca pek çok eser 395 yılını dönemeleme bakımından da bir başlangıç ya da bitiş noktası olarak tercih etmektedir, bk. Piganiol 1972; Croke 1983; Kent 1994; Potter 2004; Millar 2006, 51 vd.; Demandt 2007².

dönüşen yönetim anlayışının ve siyasi birlik ideolojisinin yeniden ele alınması faydalı olacaktır.

395'ten Önce: Roma İmparatorluğu'nun Yönetimi ve Birliği

Roma İmparatorluğu IV. yüzyıl boyunca genellikle birden fazla imparator tarafından yönetilmiştir. Bu durum, Gibbon'un Roma İmparatorluğu'nun altın çağı olarak nitelendirdiği II. yüzyıl ile yönetsel anlamda karşımıza çıkan en önemli farklılıklardan biridir. Sınırları Atlas Okyanusu'ndan Mezopotamya'ya kadar uzanan imparatorluğun farklı dil, kültür, gelenek ve dinden tebaasını bir arada tutan II. yüzyılın senatör kökenli, *princeps* unvanı ile anılan imparatorlarıyla; IV. yüzyılın genellikle asker kökenli ve eyaletlerde yetişmiş, tebaası ile arasına mesafe konulmuş *dominatus* unvanlı eş imparatorları arasındaki bu farklılığı yaratan ise III. yüzyıl krizine çözüm niteliğinde ortaya konan askeri, mali birtakım düzenlemelere eşlik eden idari reformlardır.

“III. yüzyıl krizi” veya “askeri anarşi dönemi” adı verilen süreç boyunca imparatorluğun aynı anda maruz kaldığı iç ve dış tehditler, Roma'dan tek bir imparator tarafından gerçekleştirilen yönetimin imparatorluğun toprak bütünlüğünü korumaya artık yetmediğini ortaya çıkarmıştır. 235-284 yılları arasında kapsayan kriz döneminde yirmiyeye yakın imparator adayı yönetimi ele geçirmeye çalışmış, bazıları ise çok kısa bir süre imparator unvanına sahip olabilmıştır. Merkezi yönetimde ortaya çıkan bu zafiyet; Galya Bölgesi'nde bağımsız bir devletin kurulmasına⁹, imparatorluğun doğudaki topraklarının büyük bir kısmının Roma'nın müttefiki bir krallık olan Palmyra Krallığı'nın yönetimine geçmesine¹⁰, uzun süredir doğal sınırlarını oluşturan Tuna ve Ren nehirleri civarında yerleşmiş kabilelerin yağma sınırlarını genişletmelerine sebep olmuştur. Üstelik Roma ile ilişkileri çok uzun zamandır pek de dostça olmayan, Ren sınırında Alaman¹¹ ve Franklar¹²; Tuna sınırındaki, Dacialılar, Quadlar, Carplar ve Sarmatlar gibi kabilelere şimdi yenileri -ileride imparatorluk için önemli bir tehlikeye dönüşecek olan Gotlar- eklenmiştir¹³. Bu sebeple krizin atlatılmasının ardından Diocletianus, daha önce *caesar* olarak atadığı Maximianus'u 285 yılında eş *augustus*luğa yükselterek imparatorluğun batısını yönetmekle görevlendirmiştir. Böylece imparatorluk, doğu ve batı ekserinde iki idari yönetim bölgesine ayrılmıştır. Bu sistem 293 yılında *augustus*ların halefi durumundaki *caesar*ların atanması ile *tetrarchiaya* (= dörtler erki) dönüştürülmüştür. Diocletianus'un hâkim konumuna rağmen *augustus* ve *caesar*lar arasındaki uyum her fırsatta vurgulanan imparatorluğun birliği ideolojisi ve propagandasının en önemli bileşeni haline gelmiştir¹⁴.

Diocletianus'un kurmuş olduğu *tetrarchia* sistemi tahta geçme noktasında yapay bir usule da-

⁹ Postumus tarafından 260 yılında kurulan “Galya İmparatorluğu” 274 yılında Roma İmparatoru Aurelianus tarafından sonlandırılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Drinkwater 1987.

¹⁰ Stoneman 1992; Millar 1993, 159-173.

¹¹ Alamanniler hk. ayrıntılı bilgi için bk. Drinkwater 2007.

¹² Franklar hk. ayrıntılı bilgi için bk. James 1988.

¹³ Drinkwater 2008. 240'lı yılların sonlarında özellikle Dacia ve Moesia bölgelerinde Carpi kabilesiyle ittifak halinde ciddi bir tehdit haline gelmeye başlayan Gotlar, 250 yılında Cniva liderliğinde Moesia Bölgesi'ndeki akınlarını Trakya bölgesindeki Philippopolis kentine kadar genişletmişlerdir. 251 yılında imparator Decius, Gotlara karşı sefere çıkmış ve bu sefer sırasındaki bir savaşta öldürülmüştür. Decius'un ölümü, aynı zamanda bir barbar kabile ile savaşırken öldürülen ilk imparator olması bakımından da dikkat çekicidir. Gotlar hk. ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Wolfram 1988, 45 vd.; Heather 1996; Kulikowski 2007.

¹⁴ *Tetrarchia* dönemi hk. ayrıntılı bilgi için bk. Corcoran 2000; Bowman 2008, 67-89. Bu dönemin propagandasına yansayan temel özellikler hk. bk. Mitchell 2020³, 83-87.

yanmaktaydı. Dolayısıyla başarısı da kısa sürmüştü; *tetrarchiaya* mensup imparatorlar ve oğulları arasındaki çekişme kısa sürede taht kavgasına dönüşmüştür. Diocletianus'un getirmiş olduğu sistemin eksik parçası tam olarak bu iç savaşın içerisinde yükselen ve tek *augustus* olarak imparatorluğun yönetimini üstlenen I. Constantinus tarafından tamamlanmıştır. Constantinus'un tek başına Roma İmparatorluğu'nun yönetimini üstlenmesi *tetrarchia* sistemini sona erdirmiş gibi görünse de ilerleyen zamanlarda imparatorun oğul ve yeğenlerini *caesar* unvanıyla onurlandırarak imparatorluğun çeşitli bölgelerinde görevlendirmesi, sistemin hanedan prensibiyle dönüşüme uğratıldığını göstermektedir. Zira sınırları tek bir imparator tarafından korunamayacak kadar geniş ve tebaası çeşitli olan imparatorluğun hayatta kalması için, ironik bir biçimde, bölünmesi gerektiği artık anlaşılmıştır. Bu durum IV. ve V. yüzyıllar boyunca imparatorluğun yönetim sisteminin dayandığı temel bir prensip haline gelmiştir. Nitekim, Constantinus'un ölümünün ardından üç oğlu *augustus* unvanı ile yönetimi bir kez daha aralarında paylaşarak imparatorluğu idari olarak üç yönetim bölgesine ayırdıklarında; kardeşlerinin ölümünün ardından tek başına *augustus* olan II. Constantius, imparatorluğun doğu sınırının korunması ve batıda art arda ortaya çıkan gasp girişimleri sebebiyle Constantinus ailesinin son erkek fertleri olan kuzenleri Gallus ve Iulianus'u *caesar* ilan etmek durumunda kaldığında, bunun bir gereklilik olduğu net bir biçimde ortaya çıkmıştır.

Iulianus ve Iovianus'un kısa sürelerle tek başlarına yönettikleri Roma İmparatorluğu'nun askeri ileri gelenlerinin ve ordusunun da bu gereklilik konusunda bir hassasiyet geliştirdikleri anlaşılmaktadır. Bu hassasiyetin özellikle, Iulianus'un 363 yılında düzenlediği başarısız İran seferinden geri dönüş yolunda önce kendisinin, ardından da yerine *augustus* olarak belirlenen Iovianus'un ölümüyle ilişkili olması mümkün görünmektedir¹⁵. *Comitatus* mensuplarının ordu Nikaia'ya vardığında *augustus* olarak taç giyecek kişiyi belirlemek üzere uzun süren tartışmalarında muhtemelen bu konu üzerinde durulmuştur¹⁶. Nihayet, Valentinianus'un tahta çıkması kararlaştırıldığında ise¹⁷, yeni imparatorun taç giyme töreninde yaptığı konuşma askerlerin kendisine bir eş *augustus* belirlemesi yönündeki tehlikeli ısrarları ile bölünmüştür. Bu olayın arka planındaki nedenin, başarısız bir seferden dönüş yolunda iki imparatorun peş peşe ölümünün askerler arasında yarattığı endişe kadar, komutanların bu durumu ifade etmek üzere ordunun imparator üzerindeki etkisini kullanma çabası olması da muhtemeldir¹⁸. Her ne sebeple olursa olsun, Roma İmparatorluğu'nun tek bir *augustus* tarafından yönetilemeyeceği gerçeği belki de ilk kez bu kadar açık bir biçimde ifade edilmekteydi.

Bu şartlar altında, Roma İmparatorluğu'nun idari karakteristiklerinin IV. yüzyıl boyunca değişikliğe uğramaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle Valentinianus dönemi, *augustus* ilan edildiği gün gelen bu müdahale ile önemli bir aşamaya işaret etmektedir. Valentinianus'un, ordunun isteği karşısında meslektaşını kendisinin belirleyeceği cevabını vermesi üzerine konu *consistorium*'da da tartışılmış; Valentinianus, *magister equitum* Dagalaifus'un nazik uyarısına rağmen kardeşi Valens'i *augustus* ilan etmeye karar vermiştir¹⁹. Constantinus'un sisteme hanedan prensibini

¹⁵ Iulianus ve Iovianus dönemleri hk. genel olarak bk. Mitchell 2020², 109-118.

¹⁶ Amm. Marc. XXVI.1.3.

¹⁷ Amm. Marc. XXVI.1.4.

¹⁸ Amm. Marc. XXVI.2.1-5; Valentinianus'un konuşması için XXVI.2.6-10. Dönemin belirgin karakteristiği olan bu durum hk. bk. Mitchell 2020², 121.

¹⁹ Amm. Marc. XXVI.4.1-3. Them. Or. VI. 82a. krş. Zos. IV.1.2. Dagalaifus için bk. PLRE I, 239, "Dagalaifus"; Matthews 1989, 190; Valens'in tahta çıkışının arka planı için bk. Lenski 2002, 14-67.

dâhil etmesinin ardından elbette bu bir yenilik değildir. Fakat önceki örneklerin aksine Valens'in *caesar* olarak değil de doğrudan *augustus* olarak atanması önemli bir değişikliktir. Ammianus Marcellinus'tan öğrendiğimize göre, daha önce yalnızca Marcus Aurelius üvey kardeşi Lucius Verus'u doğrudan eş *augustus* ilan etmiştir²⁰. Öte yandan Valens'in doğrudan *augustus* ilan edilmesinin, II. Constantius'un *caesar* ilan ettiği iki kuzeniyle yaşadığı tecrübeyle ilgili olması muhtemeldir. Bu bağlamda bu uygulamayı, Geç Roma İmparatorluğu'nun en önemli problemlerinden olan gasp girişimlerinin henüz gerçekleşmeden önlenmesi için atılan bir adım olarak görmek de mümkündür.

Valens'in Constantinopolis'te eş *augustus* ilan edilmesinden kısa süre sonra iki *augustus* birlikte kentten ayrılmışlar; Naissus'a (Niş) vardıklarında ordunun komuta kademesini, Sirmium'da (Sremska Mitrovica) idari görevlileri ardından da askeri birlikleri aralarında paylaşmışlardır²¹. Ammianus Marcellinus'a göre, Valentinianus'un istekleri doğrultusunda yapılan paylaşımında, Valens'in Doğu *praefectus*luğunu; Valentinianus'un ise İtalya, Afrika, İlirya ve Galya'yı (Brittany, Galya ve İspanya) kapsayan bölgeleri yönetmesine karar verilmiştir. Paylaşımın ardından, Mediolanum'a hareket eden Valentinianus ile Constantinopolis'e dönen Valens bir daha hiç karşılaşmamışlardır²².

Valentinianus'un 364'te yaptığı bu düzenleme ve görev paylaşımı bazı tarihçiler tarafından, imparatorluğun idari olarak ilk önemli bölünmesi ve doğu ile batının birbirinden uzaklaşması noktasında ilk adım olduğu şeklinde yorumlanmaktadır²³. Öte yandan 364 yılı ve "yeni" yönetim düzeni, dönemin çağdaş yazarlarının anlatılarında adeta önemsiz bir detaydan ibarettir. Özellikle dönemin görgü tanığı olarak Valentinianus'un kararından bahseden Ammianus Marcellinus ve V. yüzyılın sonlarında yazması bakımından bölünmeyi bir dönüm noktası olarak görmesi daha muhtemel olan Zosimus'un eserinde bu olaya birkaç cümle ile yer verilmesi ve önemsiz bir ayrıntı gibi yansıtılması dikkate değerdir²⁴. Bu durum belki de eşit statüdeki imparatorlar arasında idari sorumlulukları bölmenin, dördüncü yüzyıl ve sonrasında yaşayan Romalılar için yeni bir şey olmaması gerçeğiyle açıklanabilir. *Partitum imperium*'un bu anlamda geçmişi eskiye dayanmaktaydı ve Geç Roma döneminde artık olağan hale gelmişti. Bununla birlikte imparatorluk propagandası, tıpkı dönemin hükümet sözcüsü görevini üstlenen Themistius'un Constantinopolis senatosunda yaptığı konuşmasında üzerinde durduğu gibi imparatorun birliği ve imparatorlar arasındaki uyum temasına odaklanmıştır²⁵. Sikkelerde *concordia* (uyum) ve *victoria* (zafer) her iki *augustusa* atfedilecek şekilde AVGG. (= AUGUSTORUM) kısaltmasıyla yer almaktaydı. Artık bu uyumun bir göstergesi haline gelen geleneğe uygun olarak iki imparator 365, 368, 370 ve 373 yıllarında birlikte *consulluğu* üstlenmişlerdi²⁶. Romalılar, günlük yaşamlarında, sikke ve yazıtlar aracılığıyla ya da *consul* yıllarına göre belirlenen yıl hesaplamalarında imparatorluğun birliği ve iki imparator arasındaki uyuma bir anlamda şahit olmaktadır²⁷. Dolayısıyla çağdaşlarının gözünde imparatorluk hâlâ bir bütündü ve yal-

²⁰ Amm. Marc. XXVII.6.16.

²¹ Amm. Marc. XXVI.5.1-3.

²² Bu durum bazen kıdemli *augustus*'un batının yönetimini tercih etmesi sebebiyle batının doğuya karşı üstün olduğu son durum olarak da yorumlanmaktadır. Bk. Ostrogorsky 1991, 49; Hughes 2013, 27.

²³ Pabst 1986; Matthews 1989, 190-191; Ostrogorsky 1991, 47; Lenski 2002; Errington 2006; Drijvers 2015.

²⁴ Amm. Marc. XXVI.5.1-4; Zos. IV.1-3. Ayrıca bk. Drijvers 2015.

²⁵ Them. Or. VI.77b, 82a; Or. IX.127c. Ayrıca bk. Lenski 2002, 27-30.

²⁶ Bagnall et al. 1987, 264-265; 270-271; 274-275; 280-281.

²⁷ Sikkeler için bk. Pearce 1951, 116. 1. Yazıtlar için bk. ILS 758-771; CIL 3. 10596; CIL 6. 31402; I. RT 472-73; CIL 5. 8031= ILS 760.

nızca idari sorumluluklar paylaşılmıştı.

Batıda askeri komuta kademesi, Valentinianus'un ölümle sonuçlanacağı düşünülen rahatsızlığı esnasında (367), 364 yılındakine benzer bir hassasiyetle yeni imparator adaylarının üzerinde dururken²⁸ iyileşen imparatorun henüz sekiz yaşındaki oğlu Gratianus'u (d. 359) orduya takdim ederek *augustus* ilan etmesi ile aldığı önlem de bu bağlamda değerlendirilmelidir²⁹. Gratianus'un ismen de olsa yönetime ortak edilmesi, yöneten imparatorun yaşarken; aktif olarak yönetme işini üstlenemeyecek yaştaki aile üyelerinin *augustus* unvanı ile halef belirlenmesi usulünün sisteme dâhil edilmesi bakımından yeni bir değişikliği ifade etmekle birlikte elbette Roma İmparatorluğu'nun bir kez daha bölünmesi anlamına gelmiyordu³⁰. Valentinianus, Ammianus Marcellinus tarafından aktarılan konuşmasında aynı hanedanın üyeleri olan ve meslektaşlar olarak görevleri bölüşen üç *augustus*un birleşik bir Roma İmparatorluğu'na hükmettiğini açıkça belirtmekteydi³¹. Gratianus'un yaşı kaç olursa olsun yasalar üç *augustus* adına yayınlanmaktaydı³². İmparatorluk tebaasına da sikke ve yazıtlar aracılığıyla aynı mesaj verilmekteydi³³. Bu durum eyaletlerde de izlenebilmektedir. N. Lenski'nin imparatorluğun doğusundaki Isauria isyanı ile bağlantılı olarak 367-368 yıllarından hemen sonraya tariheddiği; *Cilicia* valisi tarafından Tarsus'ta diktirilen ve Iconium (Konya) ile Pisidia Antiocheia'sında (Isparta/Yalvaç) da benzerlerine rastlanan Valentinianus, Valens ve Gratianus heykelleri ve kaidelerindeki yazıtlar üç *augustus* arasında yönetimde söz sahibi olma bakımından fark gözetilmediğini ortaya koymaktadır³⁴.

Öte yandan Valentinianus ve Valens'in yaptığı görev paylaşımında her imparatorun kendi sorumluluk alanı olan bölgede faaliyetlerini bağımsız olarak sürdürdüğü de anlaşılmaktadır³⁵. Valentinianus Ren ve Tuna sınırındaki Germen kabilelerle mücadelesinde Valens'ten herhangi bir destek beklememiştir³⁶. Valens'in iktidar döneminin başında karşı karşıya kaldığı ve Constantinus hanedanı ile akrabalık bağı sebebiyle güçlü bir rakip olarak da görülebilecek Procopius'un gasp girişimi (364-365) sırasında Batı Roma'dan herhangi bir yardım gelmemiştir³⁷. Aynı şekilde Valens'in doğu sınırındaki sorunlarla ilgilenmesi ve art arda üç kez Tuna sınırında rahatsızlık oluşturan Gotlara karşı sefere çıkması gerektiğinde de Doğu Roma ordusu bu sorunlarla tek başına ilgilenmiştir³⁸. İm-

²⁸ Amm. Marc. XXVII.6.1-3.

²⁹ 24 Ağustos 367, Amm. Marc. XXVII.6.4.

³⁰ Gratianus ve dönemi hk. detaylı bilgi için bk. McEvoy 2013.

³¹ Amm. Marc. XXVII.6.6-12; Boeft *et al.* 2008, 127; 150. Ayrıca bk. Drijvers 2015, 93-94.

³² Örneğin bk. *CTh* I.16.11; I.16.12 (Nisan 369); I.29.4 (6 Kasım 368); I.29.5 (370/373); II.2.3 (29 Temmuz 371); III.5.9 (13 Haziran 368); III.7.1 (16 Temmuz 371).

³³ Pearce 1951, xvi, xxxii; *I. Eph.* 42 (ca. 370-371); *I. Eph.* 43; *ILS* 772-776.

³⁴ Tarsus: *CIL* 3. 13619-21; *CIG* 4437; Iconium: *CIG* 3992; Pisidia Antiocheia'sı: Levick 1965, 59-62 = *AE* 1965, 15. Ayrıca bk. Lenski 2002, 198-199. Isauria İsyanı için bk. Lenski 1999.

³⁵ Errington 2006, 4'te doğu ve batıdaki imparatorların her birinin kendi bölgesindeki askeri sorunlarıyla ilgilenmesinin Iulianus'un Galya'daki en iyi birlikleri II. Constantius ile mücadelesi ve doğu seferi için bölgeden çekmesi sonucu Ren sınırında oluşan istikrarsız duruma bağlanmaktadır.

³⁶ Amm. Marc. XXVII.5. Valentinianus'un Ren ve Tuna sınırındaki faaliyetleri için bk. Seager 1999, 594-597. Ayrıca bk. Johnson 1983.

³⁷ Procopius'un gasp girişimi için bk. Amm. Marc. XXVI.6-9; Zos. IV.4-8. Ayrıca bk. Matthews 1989, 191-203; Lenski 2002, 68-115; Errington 2006.

³⁸ Doğu seferi: Zos. IV.13; Got seferleri: Amm. Marc. XXVII.5; Zos. IV.10-11; Wolfram 1988, 65-6; Heather 1991,

paratorluğun doğu ve batısı arasında bu türden tek yardımlaşma örneği 378 yılında Valens'in savaş meydanında ölümü ve Doğu Roma ordusunun üçte ikisinin kaybıyla sonuçlanan Hadrianopolis Savaşı'na giden süreçte karşımıza çıkmaktadır ki bu da Valens'in Gratianus'tan açıkça destek istemesi sonucunda kabul edilmiş ancak nihai savaşa Batı Roma ordusu zamanında yetişememiştir³⁹.

Valens'in ölümü ve Hadrianopolis Savaşı'nın ağır sonuçları, kendi sorumluluk alanı olan Batı Roma topraklarında barbar akınlarını dizginlemeye çalışan Gratianus'un doğuya askeri durumu düzeltebilecek bir eş *augustus* atamasını zorunlu hale getirmiştir⁴⁰. Bu durumda hanedan prensibi terk edilmiş, İspanyol kökenli bir asker olan Theodosius eş *augustus* ilan edilerek doğuya gönderilmiştir⁴¹. İki *augustus* arasında Got krizi çözümlene dek işbirliği ve yardımlaşmanın devam ettiği görülmektedir⁴². Hatta Arcadius ve Honorius döneminde imparatorluğun iki yarısı arasındaki problemlerden biri haline gelen ve batıdaki *augustusun* hâkimiyet bölgelerinden olan *Illyricum* eyaletinin tamamının yönetimi de bir süreliğine Theodosius'a bırakılmıştır⁴³. Krizin atlatılmasının ardından ise her iki imparator tıpkı Valentinianus ve Valens döneminde olduğu gibi kendi bölgelerinin idari ve askeri sorumlulukları ile meşgul olmuşlardır.

Bu arada resmi olarak kıdemli *augustus* olan Batı Roma imparatoru Gratianus'un Britanya'da *augustus* ilan edilen gasıp Maximus ile savaşında öldürülmesinin ardından (Ağustos 383) Theodosius, hâlihazırda *augustus* olan Gratianus'un üvey kardeşi II. Valentinianus'a rağmen kendisi gibi İspanyol kökenli bir asker olan Maximus'u *augustus* olarak tanımış (383-388) ve imparatorluğun batısına herhangi bir müdahalede bulunmamıştır⁴⁴. Ancak Maximus'un İtalya'yı istilası (387) üzerine Thessalonika'ya kaçan II. Valentinianus ve ailesinin, Theodosius'tan yardım istemesi üzerine batıya sefere çıkmıştır. Maximus'un yenilmesinin ardından II. Valentinianus, Theodosius'un generali Arbogastes gözetiminde Galya'ya gönderilmiştir⁴⁵. Bu noktada Theodosius'un aslında yasal olarak kıdemli *augustus* olan II. Valentinianus'a karşı politik üstünlüğü elde etmiş olmasına ve bunu bir propaganda aracı olarak da kullanmasına rağmen imparatorluğun hâlâ üç *augustusu* bulunmaktaydı⁴⁶. Theodosius, Hadrianopolis Savaşı sonrası doğuda oluşan askeri krizin yatışmasının ardından kendi hanedanını kurmak üzere girişimlere başlamış ve 383'te büyük oğlu Arcadius'a *augustus* unvanı vererek bu amacını ilan etmiştir⁴⁷. Arbogastes aracılığıyla tamamen Theodosius'un kontrolüne

115-121; Burns 1994, 15-16; Lenski 2002, 127-37. Ayrıca bk. Stanfill – Schneider 2017.

³⁹ Hadrianopolis Savaşı ile sonuçlanan süreç hk. bk. Amm. Marc. XXXI.4-12. Amm. Marc. XXXI.7'de Gratianus'tan yardım istendiğini belirtmektedir. Krş. Zos. IV. 20-23. Ayrıca bk. Lenski 1997; Lenski 2002, 356-367. Kayıpların boyutu hk. iki karşıt görüş için bk. Heather 1991, 146-147 ve Lenski 2002, 339.

⁴⁰ Jones 1964, I, 156; Hadrianopolis Savaşı'nın genel etkileri hk. bk. Lenski 1999, 129-168.

⁴¹ Theodosius'un *augustus* ilan edilmesi: Zos. IV.24.3-4; Socrates V.2; Theodoret V.6. Theodosius'un *augustus* olarak "tercih edilmesi" hk. bk. Them. Or. XIV. 182b. Ayrıca bk. Matthews 1975, 94-96; Errington 1996a.

⁴² Jones 1964, I, 156-157; Errington 1996b; Burns 1994, 43-57.

⁴³ Burns 1994, 46-49; Errington 1996b.

⁴⁴ II. Valentinianus'un *augustus* ilan edilmesi hk. bk. Amm. Marc. XXX.10 (22 Kasım 375); Maximus hk. bk. Zos. IV.37.3; *ILS* 787.

⁴⁵ *PLRE* I, 95-97, "Arbogastes".

⁴⁶ Theodosius'un üstünlük kurma ve bunu bir propagandaya dönüştürmesi hk. bk. Pearce 1951, v, xxvi; McEvoy 2013: 88-95.

⁴⁷ *Cons. Const.* s.a. 383; Soc. V.10.5; Soz. VII.12.2; Philost. X.5.

giren II. Valentinianus'un intiharı veya öldürülmesi sonucunda, batıda Valentinianus Hanedanı'nın son üyesi de ortadan kalkmıştır.⁴⁸ Kısa süre sonra Arbogastes'in *augustus* ilan ettiği Eugenius (392-394), Theodosius tarafından tanınmamış hatta bu duruma cevap olarak küçük oğlu Honorius'a da 23 Ocak 393'te Constantinopolis'te *augustus* unvanı vermiştir.⁴⁹ Dolayısıyla 395 yılında gerçekleştiği düşünülen bölünmenin arka planında yer alan Theodosius'un, "*Augustus ve Constantinus'un halefi olarak imparatorluğa tek başına hükmeden son imparator*" olması yasal ve idari olarak hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Theodosius, yalnızca kendi hanedanını kurmuş ve batıdaki Valentinianus Hanedanı'nın ortadan kalkmasının ardından kıdemli *augustus*luğa yükselmiştir. Sikke ve yazıtlar ile kanun metinlerinden Theodosius'un diğer meslektaşlarıyla birlikte *augustus* olarak anıldığı pek çok örnek vermek mümkündür⁵⁰. Bu durumda 395'te Theodosius öldüğünde ortaya çıkan yasal durumda herhangi bir değişiklik olmadığı gibi imparatorluğun "nihai" bölünmesinin gerçekleştiğini düşünmemize sebep olacak herhangi bir kanıt da bulunmamaktadır. Babalarının ölümünün ardından Arcadius ve Honorius, esasında Diocletianus döneminden itibaren doğu ve batı ekseninde idari bölgelere ayrılmış olan; Constantinus ve Valentinianus hanedanları döneminde hanedan usulünün pekiştirildiği yönetim sisteminin prensipleri çerçevesinde imparatorluğu yönetmeye devam etmişlerdir. Dönemin batıdaki çağdaş gözlemcilerinden Paulus Orosius bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Kentin kuruluşundan 1149 yıl sonra, şimdi doğu'yu yöneten [II.] Theodosius'un babası augustus Arcadius ve hâlâ devleti yönetmekte olan kardeşi augustus Honorius'un 41. imparatorlar olarak ortak yönetimleri başladı; sadece yaşadıkları yer bakımından ayrılmışlardı*"⁵¹. V. yüzyılın sonlarında yazdığı düşünülen Zosimus da Roma İmparatorluğu'nun 395'teki "yeni" durumunu şöyle özetlemektedir: "*İmparator Theodosius, İtalya, İspanya, Galya ve Afrika'yı oğlu Honorius'a verdikten sonra Constantinopolis'e geri dönüş yolunda hastalanarak öldü. İmparatorluk şimdi Arcadius ve Honorius'a kalmıştı*"⁵².

395'ten Sonra: Roma İmparatorluğu'nun Yönetimi ve Birliği

I. Theodosius'un ölümü ve Roma İmparatorluğu'nun yönetiminin oğulları tarafından devam ettirilmesiyle başlayan "yeni" dönem, yasal ve idari anlamda bir değişiklik yaratmamakla birlikte, modern kaynakların 395 yılını "gerçek bir bölünme" olarak görmesinin bir başka sebebi, Arcadius ve Honorius dönemlerinde Doğu ile Batı Roma İmparatorluğu arasında ortaya çıkan çatışma halidir. Burada, Batı Roma "barbar" istilaları ile parçalanırken, Doğu Roma'nın seyirci kaldığı düşüncesi de ön plana çıkmaktadır. Gibbon'un "*müşterek musibete sevinme*" ifadesiyle betimlediği bu durumu, Demougeot doğunun batıya karşı "*düşmanca bir kayıtsızlık*" beslediği şeklinde ifade etmiş ve benzer düşünceler pek çok modern tarihçi tarafından da tekrarlanmıştır⁵³. Elbette bu değerlendirmenin arka planında 395 yılından Roma'nın yağmalandığı 410 yılına kadar geçen dönemde imparatorluğun doğusu ile batısı arasındaki inişli çıkışlı ilişki yer almaktadır. Bilhassa Batı Roma'da *magister utriusque militiae* görevinde bulunan Stilicho'nun, ölen imparatorun oğullarının her ikisinin vesayetini kendisine bıraktığı iddiası ile imparatorluğun hâlâ tam anlamıyla çözemediği Got krizi ilişkilerin

⁴⁸ II. Valentinianus'un ölümü için bk. Zos. IV.53-54; Oros VII.35; Soc. V.25; Soz. VII.22.

⁴⁹ Soc. V.10.5; Soz. VII.12.2; Philost. X.5. Socrates 10 Ocak tarihini vermektedir.

⁵⁰ I. Theodosius dönemine ait sikkeler için bk. Pearce 1951, 1-304. Yazıtlar için bk. ILS 780-792.

⁵¹ Oros. VII.36.

⁵² Zos. IV.59.4-V.1.1.

⁵³ Mesela bk. Oost 1968, Christiansen 1970, 114; Goffart 1981. Batı dünyasında standart ders kitabı olarak nitelenebilecek çalışmalarda da benzeri bir durum söz konusudur, bk. Innes 2007, 63-89; Rollason 2012, 27-29.

gerilmesinde temel sebep olarak karşımıza çıkmaktadır.

Stilicho'nun vesayet iddiası, imparatorluğun doğusunun yönetimini üstlenen ve kardeşi Honorius'tan daha önce *augustus* unvanı almış olması sebebiyle kıdemli *augustus* olarak tanınması gereken Arcadius'un bu hakkı ve otoritesine doğrudan bir tehdit olarak görülmüş olmalıdır. Bu durum elbette Constantinopolis'te Arcadius'un sarayında görev yapan başta *praefectus praetorio* Rufinus olmak üzere üst düzey bürokratların da imtiyazlarını tehlikeye atan bir durumdur. Dolayısıyla Arcadius ve doğudaki yönetim, Stilicho'nun iddialarını asla kabul etmemiştir⁵⁴. İmparatorluğun iki yarısının yöneticileri arasında bu durumun ortaya çıkardığı rekabet ve çatışma, 382'deki antlaşma ile kendi liderlerinin kontrolü altında imparatorluk sınırları içerisine yerleştirilen ve 395'te *rex* (kral) ilan ettikleri Alaric liderliğinde *Illyricum*'da üçüncü bir güç olarak ortaya çıkan Gotların varlığıyla daha da derinleşmiştir⁵⁵. Stilicho'nun, Arcadius'un izni ve bilgisi dışında *Illyricum* Eyaleti'nin Doğu Roma'nın idari sınırları içerisinde yer alan kısmında bulunan Gotlara başarısız müdahalesi doğu ve batı arasında ilk kez açıkça bir çekişme haline dönüşmüştür. Nihayet Gotların 401 yılında imparatorluğun batısına doğru hareket etmesi, dönemin siyasi ve askeri kriz ortamının değerlendirilmesi sırasında, Gotların Doğu Roma yönetimi ile yapılan anlaşma sonucunda Batı Roma topraklarına hareket ettiği iddiasına kaynaklık etmiştir⁵⁶. Bu iddianın üzerinde son yıllarda pek durulmamakla birlikte, Stilicho'nun 406 yılında Got lideri Alaric ile işbirliği içerisinde Doğu Roma üzerine bir sefere çıkma planı ve bunun ifade ettiği anlam da yeterince tartışılmamaktadır. İmparatorluğun iki yarısı arasında var olan üstünlük çekişmesi ve rekabetin açıkça bir savaş haline dönüşmesiyle sonuçlanacak bu hamle, ancak batıdaki yeni barbar akınları sebebiyle ertelenmiştir⁵⁷.

395-408 yıllarının siyasi ve askeri durumunun yukarıda verilen çok kısa bir özeti, aslında Geç Roma İmparatorluk tarihinin en belirgin karakteristiklerinden olan iç savaş olgusuna benzer bir süreç ortaya koymaktadır. Öte yandan Roma imparatorluk tarihi, her zaman bir iç savaşa dönüşme de, tıpkı burada olduğu gibi eş *augustus*lar ya da imparatorluğun yönetici sınıfına mensup görevlileri arasında yaşanan çatışma ve çekişme örnekleri bakımından hayli zengindir. İdari yönden bakıldığında ise bu tür gelişmelerin her zaman bir değişiklik ile sonuçlandığını söylemek güçtür. 395-408 yılları arasında yaşanan gerginliğin de bu anlamda temelden bir değişiklik veya bölünme yarattığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim Arcadius ve Honorius'un eş *augustus* oldukları dönemde ve sonrasında, idari ve politik düzene ilişkin tüm enstrümanlar genellikle önceki dönemde olduğu gibidir: Roma İmparatorluğu'nun iki imparatoru ve iki başkenti vardır. Sikkelerde tıpkı daha önce olduğu gibi eş *augustus*ların zafer ve uyumu vurgulanmış; Roma ve Constantinopolis sıklıkla birlikte betimlenmiştir⁵⁸. İki *consulun* ortak olarak belirlenmesine ve yasaların her iki imparator

⁵⁴ Stilicho'nun vesayet iddiaları hk. bk. Cameron 1969, 267-280.

⁵⁵ Iord. *Get.* 29. Ayrıca bk. Heather 1991; 204-205; Kulikowski 2007, 170 vd.

⁵⁶ Gibbon 1995 II. 29. 112; Demougeot 1951, 269; Williams – Friell 1994, 134-136; Friell – Williams 1999, 25. Fakat Liebeschuetz 1990, 64 vd.; Cameron – Long 1993, 328-336'da da ifade edildiği gibi Alaric ve Gotların Gainas isyanı sonrasında Doğu Roma'dan aldıkları mali yardımların kesilmesi sebebiyle batıya hareket etmeleri daha olası görünmektedir.

⁵⁷ Süreç hk. bk. Olymp. *fr.* 2-7; Soz. IX.4; Zos. V.26-28. Barbar istilaları için bk. Oros. VII.37.4-16; Zos. V.26.3-5; Marc. Com., *Chron.* s.a. 406. Dönemin genel anlatısı için bk. Jones 1964, I, 183-186. Liebeschuetz 1990, 89-131; Heather 1991; Cameron – Long 1993; Wijnendaele 2018.

⁵⁸ Arcadius, Honorius ve II. Theodosius dönemi sikkeleri için bk. Blanchet 1908, 77-82; Kent 1994, 63-94, Grierson – Mays 1992, 124-155; 192-224. Roma ve Constantinopolis için bk. Toynbee 1951, 261-277; Kent 1994,

adına yayınlanmasına devam edilmiştir⁵⁹. Ayrıca, Stilicho ve Arcadius'un ölümü (408) ve Doğu Roma yönetiminin Arcadius'un dokuz aylıkken *augustus* ilan ettiği (402) oğlu II. Theodosius'a devredilmesiyle birlikte düzelen ilişkiler, 395-408 arasındaki durumun bölünmeye yönelik kalıcı bir değişiklik getirmediğini de net olarak ortaya koymaktadır.

İmparatorluğun nihai olarak ikiye bölünmesinin, yukarıda da ifade edildiği gibi, batının içinde bulunduğu duruma karşılık doğudan yardım gönderilmemesiyle de ilişkili görüldüğü anlaşılmaktadır. Oysa, bu türden bir iç savaşa dönüşecek gelişmelerin olmadığı; imparatorluğun iki yarısının idari ve askeri sınırlarının daha belirgin bir şekilde çizildiği Valentinianus ve Valens döneminden itibaren, doğu ve batı arasında askeri destek ve yardımlaşmanın ancak açıkça istenmesi halinde sağlanmasına yönelik bir eğilim olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla bu süreç, imparatorluğun 395 yılında idari veya politik olarak ikiye bölünmüş olduğunu kabul etmek için tek başına yeterli bir neden sunmamaktadır. Hatta II. Theodosius'un uzun süren saltanat dönemi (402/408-450) imparatorluğun birliği fikrinin son derece güçlü bir şekilde vurgulandığı; askeri ve idari olarak Batı Roma'ya mümkün olduğunca yardımda bulunduğu ve dış politikanın yönünün batıya kaydığı bir dönem olması bakımından da dikkat çekicidir⁶⁰.

II. Theodosius döneminin başında, Stilicho'nun Alaric ve Gotlar ile kurduğu ilişkilerin onun ölümünden sonra sürdürülememesi sebebiyle Roma'nın Gotlar tarafından üç kez kuşatılması ve 410'da yağmalanmasıyla sonuçlanacak sürecin son aşamasında, Doğu Roma'nın gönderdiği 4000 asker başkent Ravenna'nın elde tutulmasını sağladığı gibi; Batı Roma'nın daha erken bir tarihte kaybedilmesini de engellemiştir⁶¹. Demougeot'a göre son derece yetersiz olan bu destek, Honorius'un kendi askeri birliklerinin ihanetine uğrama ihtimalini düşünerek Constantinopolis'e kaçmayı planladığı sırada sağlanmış olması bakımından aslında son derece kayda değerdir⁶². Ayrıca, Honorius ya da Batı Roma'nın böyle bir askeri destek istemediği halde, Ravenna'ya yardım gönderilmesi, sanılanın aksine Doğu Roma İmparatorluğu yöneticilerinin, batıda yaşanan durumun ciddiyetinin de farkında olduğunu göstermektedir⁶³.

Demougeot'un yorumunun geniş çaplı kabul görmesi, imparatorluğun batısında yaşanan parçalanmanın hız kazandığı 410-450 yılları arasında Doğu Roma'nın içerisinde bulunduğu siyasi ve askeri şartların üzerinde yeterince durulmamasından da kaynaklanmaktadır⁶⁴. Doğuda Sasani İmparatorluğu'nun varlığı, her ne kadar II. Theodosius döneminde ilişkiler genellikle barışçıl bir şekilde devam ettiyse de, daima tetikte olunmasını gerektirmekteydi⁶⁵. Hadrianopolis Savaşı'nın ciddi bir travma yarattığı Balkanlarda Hunlar, dönem boyunca Doğu Roma'ya karşı tehdit oluşturmaya de-

57-58.

⁵⁹ Bagnall *et. al.* 1987, 324-351.

⁶⁰ II. Theodosius döneminde doğu-batı ilişkilerine dair özet bir anlatım için bk. Kaegi 1968, 16-29.

⁶¹ Zos. VI.8; Soc. VII.10; Soz. IX.8.3; Procop. *De Bell.* III.2.36.

⁶² Demougeot 1951, 493.

⁶³ Procop. *De Bell.* III.2.36'da Honorius'un "beklemediği" birliklerin Ravenna'ya ulaştığını belirtmektedir.

⁶⁴ Bu konuda bir istisna olarak bk. Kaegi 1968 ve Heather 2005, 385-390.

⁶⁵ Procop. *De Bell.* 1.2.5-10'da Arcadius'un ölmeden önce II. Theodosius'u, Batı Roma'nın ve Honorius'un içinde bulunduğu durumu düşünerek, Sasani İmparatoru I. Yazdegerd'e emanet ettiğini ifade etmektedir. Ancak Yazdegerd'in ölümünün ardından, Doğu Roma İmparatorluğu ve Sasani İmparatorluğu 421-422 ile 441-442 yılları arasında iki kez karşı karşıya gelmiştir.

vam etmiştir. Ayrıca Isaurialıların eşkıyalık faaliyetleri ve doğuda çeşitli Sarazen kabilelerinin yağma saldırılarının da endişe konusu olduğu anlaşılmaktadır⁶⁶. Buna rağmen özellikle Honorius'un 423 yılında gerçekleşen ölümünün ardından Doğu Roma'nın politikasının ağırlık noktasının batıya kaydığı görülmektedir. II. Theodosius, Honorius'un ölümünün ardından batıda tahtı ele geçiren *primicerius notarium* Ioannes'e karşı kuzeni Valentinianus'u önce *caesar* ilan ederek büyük bir ordu ile batıya göndermiş; seferin başarıya ulaşmasını takiben 425 yılında da *augustus* ilan etmiştir. Aslında Honorius tarafından 421 yılında eş *augustus* ilan edilen Valentinianus'un babası *magister equitum* (III.) Constantius'un Doğu Roma tarafından tanınmaması; II. Theodosius'un veliahdı bulunmayan Honorius'un ölümü halinde imparatorluğu tek başına yönetme niyetinde olduğunu akla getirmektedir. Fakat Ioannes'in gasp girişimi, imparatorluğun tek bir merkezden ve tek bir imparator tarafından yönetilemeyeceğini bir kez daha göstermiştir. Bu durumda II. Theodosius geriye dönük olarak III. Constantius'un unvanını kabul etmek suretiyle III. Valentinianus'u Batı *augustusu* ilan etme yoluna gitmiştir⁶⁷.

III. Valentinianus'un Batı Roma'ya *augustus* olarak atanması ile imparatorluğun yeniden iki eş *augustus* arasında bölünmüş olmasına karşın, Doğu Roma yönetiminin imparatorluğun birliği fikrini daha fazla vurguladığı görülmektedir. Bu durum, Doğu ve Batı Roma'nın Kuzey Afrika'daki Vandallara karşı 431 ve 439 yıllarında ortak olarak düzenledikleri askeri seferler kadar; II. Theodosius'un isteği ile doğuda hazırlanan ve Constantinus'tan itibaren yayınlanan Roma kanunlarının bir araya getirildiği *Codex Theodosianus*'un, imparatorluğun her iki yarısında geçerli olacak şekilde yürürlüğe girmesinde de karşımıza çıkmaktadır⁶⁸. *Codex Theodosianus* ile birlikte bu döneme kadar imparatorların kendi hâkimiyet alanlarında bağımsız olarak yürürlüğe koyduğu emirname ve kanunların, meslektaşları tarafından onaylanmasının ardından imparatorluğun diğer yarısında da yürürlüğe gireceği ve belirli aralıklar ile bu kanun metinlerinin paylaşılacağı kabul edilmiştir⁶⁹. Dolayısıyla bu dönemde "imparatorluğun birliği" ideolojisinin hukuki birlik ile ilişkili görülmeye başlanması da söz konusudur.

Burada II. Theodosius dönemindeki birlik ideolojisinin, eşitler arasında bir birliği ifade etmekten çok doğunun üstünlüğü vurgusuna dayandığı da ifade edilmelidir. Özellikle sikkeler ve kanun metinleri, kıdemli *augustus* II. Theodosius'un bu konumunun altını çizer niteliktedir⁷⁰. Yani resmi propoganda, III. Valentinianus'un eş *augustusluk* unvan ve konumunu II. Theodosius'a borçlu olduğu üzerine kurulmuştur. Fakat daha da önemlisi, tıpkı 364 yılından önce olduğu gibi, III. Valentinianus önce *caesar* ardından *augustus* ilan edilmiştir. Bu anlamda II. Theodosius - III. Valentinianus ilişkisini Diocletianus ve diğer *tetrarchia* mensuplarının ilişkisine benzetmek mümkündür. Bu üstünlük durumu, ilerleyen dönemlerde Doğu Roma imparatoru I. Leo tarafından Batı Roma *augustusu* olarak atanan Anthemius (467-472) ve Iulius Nepos (474-480) örneklerinde de karşımıza

⁶⁶ Prisc. *fr.* 10.

⁶⁷ Olymp. *fr.* 33 ve 43. Ayrıca bk. Van Nuffelen 2013.

⁶⁸ Kaegi 1968, 27-29; 51-59.

⁶⁹ *NTh* 1.5.6. Gillett 1993, 20-22; Honoré 1998, 116-117; Errington 2006, 87-93. *Codex Theodosianus* için ayrıca bk. Harries – Wood 1993; Harries 1999; Matthews 2000.

⁷⁰ Matthews 1975, 381; Gillett 1993, 18-25. Sikkeler için bk. Grierson – Mays 1992, 136-155; 233-244.

çıkılmaktadır⁷¹. Hatta 520 yılı civarında yazdığı düşünülen Marcellinus *Comes*'in Batı Roma İmparatorluğu'nun sona erdiği tarih olarak işaret ettiği 476 yılından sonra da⁷² batıda yönetimi ele geçiren, başta Odoacar ve Theoderic olmak üzere çeşitli barbar yöneticiler, doğudaki imparatorlardan tanınma beklemeyle devam etmişlerdir⁷³. Bu şartlar altında Doğu Roma İmparatorluğu, batıdaki toprakları her zaman kendisine ait görmeye devam etmiştir. Aynı görüş kapsamında, imparatorluğun birliği ideolojisinin VI. yüzyılda Iustinianus'un, amacı "Romalılara ait olan yerleri geri almak" olan *reconquista* faaliyetinin temelini oluşturduğu da görülmektedir⁷⁴. VII. yüzyılda, imparatorluğun başkentini Constantinopolis'ten Sicilya Adası'ndaki Syracuse'ya (663-668) taşıyan II. Constans döneminde dahi benzeri bir ideolojik temelin olduğunu söylemek mümkündür⁷⁵.

Sonuç olarak, imparatorluğun parçalanmasının engellenmesi amacıyla yürürlüğe sokulan Diocletianus'un reformlarından itibaren imparatorluk, istisnai birkaç dönem dışında her zaman birden fazla *augustus* yönetiminde olmuş; 395-408/10 yılları arasındaki inişli çıkışlı ilişki idari anlamda kalıcı bir bölünme yaratmamıştır. Aksine 425 yılına dek farklı siyasi enstrümanların kullanımıyla dönüşmeye devam eden ve bu tarihten itibaren de artık doğunun üstünlüğü fikrinin hâkim olduğu imparatorluğun birliği ideolojisinin, çok uzun yıllar Doğu Roma İmparatorluğu ve yöneticilerini etkilediği anlaşılmaktadır. Hâlbuki Gibbon ve Demougeot'un eserlerinin ardından Roma imparatorluk tarihi anlatısında geniş yer bulan, 395 yılından itibaren imparatorluğun nihai ayrılığının gerçekleştiği; Doğu ve Batı Roma'nın birbirine kayıtsız veya düşman olduğu düşüncesi, bahsi geçen dönem ve sonrasında siyasi ve idari olarak Roma İmparatorluğu'nu etkileyen bu gerçekliğin gözden kaçırılmasına sebebiyet vermektedir. Hatta 395 yılını nihai ayrılığın gerçekleştiği yıl olarak görmek, imparatorluğun doğu ve batısının aslında birbirinden o kadar da bağımsız ilerlemeyen V. yüzyıl siyasi tarihinin değerlendirilmesinin ve neden-sonuç ilişkisinin kurulmasının önünde birtakım engeller de ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla dönemin siyasi yapısını ve anlatısını da -her ne kadar burada üzerinde durulmasa da- tıpkı kültürel alanda olduğu gibi yavaş ve doğal bir dönüşüm üzerinden okumanın, değerlendirmelerimize daha doğru bir perspektif sağlayacağı açıktır.

⁷¹ Anthemius: Marc. Com., *Chron.* s.a. 467; Iord. *Get.* 236; Procop. *De Bell.* III.6.5; *PLRE* II, 797-798, "Anthemius 3"; Iulius Nepos: Marc. Com. *Chron.* s.a. 474; Evagr. II.16; *PLRE* II, 777, "Iulius Nepos 3".

⁷² Marc. Com. *Chron.* s.a. 476. 2; Ayrıca bk. Croke 1983.

⁷³ Jones 1962, 126; Mitchell 2020², 180-181.

⁷⁴ Iust. *Nov.* XXX.11.2; ayrıca bk. Lot 1961, 255 vd.

⁷⁵ II. Constans dönemi için bk. Ostrogorsky 1991, 106-115. VII. yüzyıl ve sonrası hk. genel bir değerlendirme için bk. Whittow 1996, 298-309.

BİBLİYOGRAFYA

- AE *L'Année épigraphique*, Paris, 1888 –.
- Bagnall *et al.* 1987 R. S. Bagnall, A. Cameron, S. R. Schwartz – K. A. Worp, *Consuls of the Later Roman Empire*. Atlanta 1987.
- Blanchet 1908 A. Blanchet, “Le Monnayage de l’empire romain après la mort de Théodose Ier”. *CRAI* (1908) 77-82.
- Boeft *et al.* 2008 J. Den Boeft, J. W. Drijvers, D. Den Hengst – H. C. Teitler, *A Historical and Philological Commentary on Ammianus Marcellinus Book XXVI*. Leiden 2008.
- Bowman 2008 A. K. Bowman, “Diocletian and the First Tetrarchy, A.D. 284-305”. Eds. A. K. Bowman, P. Garnsey – A. Cameron, *The Cambridge Ancient History vol. XII. The Crisis of Empire A.D. 193-337*. Cambridge-New York-Melbourne (2008) 67-89.
- Brown 1971 P. Brown, *The World of Late Antiquity: AD. 150-750*. London 1971.
- Brown 2017 P. Brown, *Geç Antikçağ Dünyası*. Çev. T. Kaçar. İstanbul 2017.
- Burns 1994 T. S. Burns, *Barbarians Within the Gates of Rome. A Study of Roman Military Policy and the Barbarians ca. 375-425 AD*. Bloomington 1994.
- Cameron – Long 1993 A. Cameron – J. Long, *Barbarians and Politics at the Court of Arcadius*. Oxford 1993.
- Cameron 1969 A. Cameron, “Theodosius the Great and the Regency of Stilicho”. *Harvard Studies in Classical Philology* 73 (1969) 247-280.
- Cameron 1993 Averil Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity A. D. 395–600*. London 1993.
- Cameron 2012 Averil Cameron, *The Mediterranean World in Late Antiquity A. D. 395–700*. London 2012.
- Carlà 2014 F. Carlà, “Batı Roma İmparatorluğu’nun Çöküşünden Şarلمان’a: Roma İmparatorluğu’nun Parçalanması”. Ed. U. Eco, *Ortaçağ: Barbarlar, Hıristiyanlar, Müslümanlar*. Çev.: L. Tonguç Basmacı. İstanbul (2014) 50-59.
- Christiansen 1970 P. G. Christiansen, “Claudian and the East”. *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 19/ 1 (1970) 113-120.
- CIG *Corpus Inscriptionum Graecorum*. 4. vols. Berlin 1828-1877.
- CIL *Corpus Inscriptionum Latinarum*. 36 vols. Berlin 1862-93.
- Corcoran 2000 S. Corcoran, *The Empire of Tetrarchs: Imperial Pronouncements and Government A.D. 284-324* (Revised Edition). Oxford 2000.
- Croke 1983 B. Croke, “A.D. 476: The Manufacture of a Turning Point”. *Chiron* 13 (1983) 81-119.
- Demandt 2007² A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.* Handbuch der Altertumswissenschaft 3. 6. Munich 2007.
- Demougeot 1951 E. Demougeot, *De l’unité à la division de l’Empire romain 395-410. Essai sur le gouvernement impérial*. Paris 1951.
- Drijvers 2015 J. W. Drijvers, “The Divisio Regni of 364: The End of Unity?”. Eds. R. Dijkstra, S. van Poppel – D. Slotjes, *East and West in the Roman Empire of the Fourth Century: An End to Unity?*. Leiden (2015) 82-96.
- Drinkwater 1987 J. F. Drinkwater, *The Gallic Empire: Separatism and Continuity in the North-Western Provinces of the Roman Empire a.d. 260-274*. *Historia Einzelschriften* 52. Stuttgart 1987.

- Drinkwater 2007 J. F. Drinkwater, *The Alamanni and Rome 213-496. Caracalla to Clovis*. Oxford-New York 2007.
- Drinkwater 2008 J. F. Drinkwater, "Maximinus to Diocletian and the 'crisis'". Eds. A. K. Bowman – P. Garnsey – A. Cameron, *The Cambridge Ancient History vol. XII. The Crisis of Empire A.D. 193-337*. Cambridge-New York-Melbourne (2008) 28-66.
- Errington 1996a R. M. Errington, "Accession of Theodosius I". *Klio* 78/2(1996) 438-453.
- Errington 1996b R. M. Errington, "Theodosius and the Goths". *Chiron* 26 (1996) 1-27.
- Errington 2006 R. M. Errington, *Roman Imperial Policy from Julian to Theodosius*. Chapel Hill 2006.
- Friell – Williams 1999 G. Friell – S. Williams, *The Rome That Did Not Fall*. New York 1999.
- Gibbon 1995 E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of The Roman Empire*. Edited by David Womersley. London 1995.
- Gillett 1993 A. Gillett, "The Date and Circumstances of Olympiodorus of Thebes". *Traditio* 48 (1993) 1-29.
- Goffart 1981 W. Goffart, "Rome, Constantinople and the Barbarians in Late Antiquity". *American Historical Review* 76 (1981) 275-306.
- Grant 2000 M. Grant, *Roma'dan Bizans'a: İ.S. 5. Yüzyıl*. Çev.: Z. Z. İlkgelen. İstanbul 2000.
- Gregory 2008 T. E. Gregory, *Bizans Tarihi*. Çev.: E. Ermert. İstanbul 2008.
- Grierson – Mays 1992 P. Grierson – M. Mays, *Catalogue of Late Roman Coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*. Washington 1992.
- Harries – Wood 1993 J. Harries – I. Wood (eds.), *The Theodosian Code: Studies in the Imperial Law of Late Antiquity*. London 1993.
- Harries 1999 J. Harries, *Law and Empire in Late Antiquity*. Cambridge 1999.
- Heather 1991 P. Heather, *Goths and Romans, 332-489*. Oxford 1991.
- Heather 1996 P. Heather, *The Goths*. Oxford 1996.
- Heather 2005 P. Heather, *The Fall of the Roman Empire: A New History*. London 2005.
- Honoré 1998 T. Honoré, *Law in the Crisis of the Empire 379-455 AD: The Theodosian Dynasty and its Quaestors*. Oxford 1998.
- Hughes 2013 I. Hughes, *Imperial Brothers: Valentinian, Valens and the Disaster at Adrianople*. Barnsley 2013.
- I. Eph.* D. F. McCabe, *Ephesos Inscriptions Texts and List*. Princeton 1991. Web Erişimi: <https://epigraphy.packhum.org/book/490?location=1694>.
- I. RT* J. M. Reynolds – J. B. Ward-Perkins, *Inscriptions of Roman Tripolitania*. Web erişimi: G. Bodard – C. Roueché (2009) Kaynak: <http://inslib.kcl.ac.uk/irt2009/>.
- ILS* H. Dessau (ed.), *Inscriptiones Latinae Selectae*. Berlin 1892-1916.
- Innes 2007 M. Innes, *Introduction to Early Medieval Western Europe 300-900: The Sword, The Plough and the Book*. London 2007.
- James 1988 E. James, *The Franks. (The Peoples of Europe)*. Oxford 1988.
- Johnson 1983 S. Johnson, *Late Roman Fortifications*. London 1983.
- Jones 1962 A. H. M. Jones, "The Constitutional Position of Odoacer and Theoderic". *Journal of Roman Studies* 52 (1962) 126-130.
- Jones 1964 A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602: A Social, Economic and Administrative Survey*. 3 vols. Oxford 1964.

- Kaegi 1968 W. E. Kaegi, *Byzantium and the Decline of Rome*. Princeton 1968.
- Kent 1994 J. Kent, *The Roman Imperial Coinage Volume X: The Divided Empire and the Fall of the Western Parts AD 395-491*. London 1994.
- Kulikowski 2007 M. Kulikowski, *Rome's Gothic Wars: From the Third Century to Alaric*. New York 2007.
- Lemerle 2004 P. Lemerle, *Bizans Tarihi*. Çev.: G. Üstün. İstanbul 2004.
- Lenski 1997 N. Lenski, "Initium Mali Romano Imperio: Contemporary Reactions to the Battle of Adrianople". *TAPA* 127 (1997) 129-168.
- Lenski 1999 N. Lenski, "Assimilation and Revolt in the Territory of Isauria from the 1st Century BC to the 6th Century AD". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 42/4 (1999) 413-465.
- Lenski 2002 N. Lenski, *Failure of Empire: Valens and the Roman State in the Fourth Century AD*. Berkeley-Los Angeles-London 2002.
- Levick 1965 B. Levick, "Two Inscriptions from Pisidian Antioch". *Anatolian Studies* 15 (1965) 53-62.
- Levtchenko 2007 M. V. Levtchenko, *Bizans Tarihi*. Çev.: M. Selen. İstanbul 2007.
- Liebeschuetz 1990 J. H. W. G. Liebeschuetz, *Barbarians and Bishops: Army, Church and State in the Age of Arcadius and Chrysostom*. Oxford 1990.
- Lot 1961 F. Lot, *The End of the Ancient World and the Beginnings of the Middle Ages*. New York 1961.
- Matthews 1975 J. Matthews, *Western Aristocracies and Imperial Court AD. 364-425*. Oxford-New York 1975.
- Matthews 1989 J. Matthews, *The Roman Empire of Ammianus*. London 1989.
- Matthews 2000 J. F. Matthews, *Laying Down the Law: A Study of the Theodosian Code*. New Haven-London 2000.
- McEvoy 2013 M. McEvoy, *Child Emperor Rule in the Late Roman West AD. 367-455*. Oxford 2013.
- Millar 1993 F. Millar, *The Roman Near East, 31 bc-ad 337*. Cambridge- MA-London 1993.
- Millar 2006 F. Millar, *A Greek Roman Empire: Power and Belief Under Theodosius II 408-450*. London 2006.
- Mitchell 2020² S. Mitchell, *Geç Roma İmparatorluk Tarihi MS. 284 – 641*. Çev.: T. Kaçar. Ankara 2020.
- Oost 1968 S. I. Oost, *Galla Placidia Augusta: A Biographical Essay*. Chicago 1968.
- Ostrogorsky 1991 G. Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*. Çev.: F. Işılta. Ankara 1991.
- Pabst 1986 A. Pabst, *Divisio Regni. Der Zerfall des Imperium Romanum in der Sicht der Zeitgenossen*. Bonn 1986.
- Pearce 1951 J. W. E. Pearce, *The Roman Imperial Coinage Volume IX: Valentinian I-Theodosius I*. London 1951.
- Piganiol 1972 A. Piganiol, *L'empire chrétien (325-395)*. Paris 1972.
- PLRE A. H. M Jones, J. R. Martindale – J. Morris (eds.), *The Prosopography of the Later Roman Empire*, 3 vols. Cambridge 1971-1992.
- Potter 2004 D. S. Potter, *The Roman Empire at Bay 180-395*. London 2004.
- Rollason 2012 D. Rollason, *Early Medieval Europe 300-1050*. Harlow 2012.
- Seager 1999 R. Seager, "Roman Policy on the Rhine and Danube in Ammianus". *CQ* 49 (1999) 579-605.

- Stanfill – Schneider 2017 J. P. Stanfill – A. W. Schneider, “Gothia Submerged: The Impacts of Severe Flooding on Valens's First Gothic War”. *Journal of Late Antiquity* 10/ 2 (2017) 351-371.
- Stoneman 1992 R. Stoneman, *Palmyra and Its Empire*. Ann Arbor 1992.
- Toynbee 1951 J. M.C. Toynbee, “Roma and Constantinopolis in Late Antique Art From 365-578”. Ed. B. E. Mylonas, *Studies Presented to David Moore Robinson II*. St. Louis (1951) 261-277.
- Van Nuffelen 2013 P. Van Nuffelen, “Olympiodorus of Thebes and the Eastern Triumphalism”. Ed. C. Kelly, *Theodosius II: Rethinking the Roman Empire in Late Antiquity*. Cambridge (2013) 130-152.
- Whittow 1996 M. Whittow, *The Making of Byzantium 600-1025*. Berkeley-Los Angeles 1996.
- Wijnendaele 2018 J. W. P. Wijnendaele, “‘Dagli altari alla polvere’ Alaric, Constantine III and the Downfall of Stilicho”. *Journal of Ancient History* 6/2 (2018) 260-277.
- Williams – Friell 1994 S. Williams – G. Friell, *Theodosius: The Empire at Bay*. New Haven 1994.
- Wise-Bauer 2014 S. Wise-Bauer, *Ortaçağ Dünyası: Roma İmparatoru Büyük Constantinus'un Hıristiyanlığı Kabul Etmesinden I. Haçlı Seferi'ne*. Çev.: M. Morali. İstanbul 2014.
- Wolfram 1988 H. Wolfram, *History of the Goths*. Trans. by T. J. Dunlap. Berkeley 1988.